

ГЕНДЕР ТАРИХИ ВА УНИНГ ТАДҚИКОТ УСУЛЛАРИ

¹Шадманова Санобар, Тошкент давлат шарқшунослик университети, тарих фанлари доктори, профессор

²Иминохунова Наимахон, Oriental университети магистри

HISTORY OF GENDER AND ITS RESEARCH METHODS

¹Shadmanova Sanobar, Tashkent State University of Oriental Studies, doctor of history, professor

²Iminokhunova Naimakhon, master of Oriental University

ИСТОРИЯ ГЕНДЕРА И МЕТОДЫ ЕЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

¹Шадманова Санобар, Ташкентский государственный университет востоковедения, доктор исторических наук, профессор

²Иминохунова Наимахон, магистр университета Oriental

Аннотация: Ушбу мақолада гендер тарихига оид тадқиқотлар борасида фикр-мулоҳазалар келтирилган. Шунингдек, гендер тарихини ўрганиш бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар, уларнинг ўзига хос усуллари ўрганилган.

Калим сўзлар: гендер тарихи, методлар, тадқиқот усуллари, хотин-қизлар тарихи.

Abstract: This article presents reviews of gender history research. Research conducted on the study of gender history and their specific methods are also studied.

Keywords: gender history, methods, research methods, women's history.

Аннотация: В данной статье представлены отзывы об исследованиях гендерной истории. Также изучаются исследования, проводимые по изучению гендерной истории и их специфические методы.

Ключевые слова: гендерная история, методы, методы исследования, женская история.

КИРИШ. Жаҳон тарихшунослигида XX асрнинг 70-йилларида “хотин-қизлар тарихи” янги йўналиш сифатида пайдо бўлди ва долзарблик касб этди. “Хотин-қизлар тарихи”-нинг асосий йўналиш сифатида шаклланишига унга оммавий ҳаракатлар тарихини ўрганган тадқиқотчилар қизиқиши таъсир этган. Замонавий муаммоларни тушунишда феминизм ва суфражизм тарихини ўрганиш: шубҳали тарзда шуҳрат қозонган аёлларга “зулм” деганда нимани тушуниш керак, у ҳар доим ҳам бўлганми, қачон ва

қаерда вужудга келган, у пайдо бўлиш сабаблари ва яшаш шакллари, тенгсизликни йўқотиш усуллари ва йўллари. “Хотин-қизлар тарихи” бўйича дастлабки ишлар АҚШда women's studies илмий дастури асосида амалга оширилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР. Дастлаб АҚШда, кейинчалик кўпгина Европа мамлакатларида Хотин-қизлар тадқиқотлари институционализация қилина бошлади: факультетлар ва тадқиқот лойиҳалари, гуруҳ ва лабораториялар шаклланди ҳамда улар



1

¹<https://orcid.org/0002-0005-1588-2191>

¹e-mail:

sanobar_shadmanova@mail.ru



2

²<https://orcid.org/0004-0008-1476-9217>

²e-mail:

iminoxunova@mail.ru

“Хотин-қизлар тарихи”ни фанлараро спектрдан ўргана бошладилар. 1980-йиллар бошида Ғарб мамлакатлари олий ўқув юртларида юзлаб ўқув курслари вужудга келди ва ўнлаб олий ўқув юртлари талабаларни бу соҳага ихтисослаштирди. Аммо бу йўналишда иш олиб борган тадқиқотчилар алоҳида “Хотин-қизлар тарихи” билан шуғулланиш уларни боши берк кўчага олиб киришини тушуниб етдилар. Шунинг учун 1980-йилларда гендер концепцияси вужудга келди, яъни “Хотин-қизлар тарихи” “эркаклар тарихи” билан албатта кесишиши лозим эди. “Хотин-қизлар тарихи” ва “эркаклар тарихи”ни бири-бирига қарши қўйиб бўлмаслигини тадқиқотчилар тушуниб олдилар. Барча давлатлардаги тадқиқотчилар ижтимоий тадқиқотларда гендер омилини ҳисобга олиш заруриятини англаб етдилар.

Янги тарих бўйича ишлар муаллифи, машҳур америкалик-канадалик тарихчи Натали Земон Дэвис “Йўл ёқасидаги аёллар” номли тадқиқотида мавжуд андозалардан четга чиқишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Китоб XVII аср тарих майдонига кирмаган учта аёл тақдирига бағишланиб, унда аёл шахсининг ўз-ўзини реализация қилишининг ноанъанавий йўллари танилган. Китобда уч хил тоифадаги, бир-бирини танимайдиган аёллар ҳаёти тасвирланиб, улар ўзаро ўхшаш ташқи шароитга боғланиб қолгани таъкидланади. Бу аҳвол хотин-қизлар эмансипациясига қарши бўлган асрда оддий маиший турмушдан бошлаб, жамиятда аёлнинг ўзини қандай тутиши ҳақида талабларгача ўхшашлиги билан боғлиқ эди. Ушбу китобда тасвирланган аёллар тақдири маълум бир тарихий даврни яхлит маданият сифатида қабул қилишимиздаги қолипни ўзгартириш имконини беради. Шунга қарамадан, бир-бирига ўхшамаган мазкур аёллар анъанавий тасаввурлар доирасидан ва мавжуд қолиплардан чиққан ҳолда хулқ-атворларини намойиш қилади. Яҳудий, католик ва протестант аёлларнинг тарихи XVII аср ҳақидаги билимнинг янада тўлиқроқ бўлишига ҳисса қўшади ҳамда аёллар тимсолининг ўзига хос жиҳатларини очиқ беради[2].

МУҲОКАМА. СССРда эса 1985 йилгача, яъни қайта қуриш давригача нафақат гендер тадқиқотлари, балки “хотин-қизлар тарихи” ҳам мустақил йўналиш сифатида мавжуд эмас эди. Бу даврда СССРда дастлабки тадқиқотлар вужудга

келди, лекин ушбу мавзу илмий жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватланмади. СССРда “хотин-қизлар тарихи” “амалий” характердаги ижтимоий фанларда социологлар, ҳуқуқшунослар, демографлар ва этнографлар томонидан бирмунча тадқиқ этилган, масалан, никоҳ ва оила муносабатларининг эволюцияси тадқиқ этилганда жинс омилини ҳисобга олмасликнинг иложи йўқ эди. Бу борада тарихчилар ва файласуфларнинг вазифаси мураккаброқ бўлган.

1980 йиллар охиридан СССРда инглиз тилидаги феминистик адабиётлар таржима қилина бошлайди. 1990 йилда Москвада гендер тадқиқотлари маркази Россия ФА илмий тармоғи сифатида вужудга келган, 1994 йилда у хотин-қизлар нодавлат ташкилоти сифатида рўйхатга олинган. 1991 йил бундай марказлар Санкт-Петербургда (университет қошида ва Россия Фанлар Академияси социологик тадқиқотлар Институти филиали хузурида), 1992 йилда бошқа шаҳарларда ҳам вужудга келади. Бундай марказлар, аввало, социологлар ва демографлар, иқтисодчилар ва ҳуқуқшунослар, қисман, этнологлар, тиббиёт ходимлари, психологларни бирлаштирган эди. Ўз илмий фаолиятини янги йўналиш хотин-қизлар, айниқса, гендер тадқиқотларига бағишлаган тарихчилар эса МДХ мамлакатларида ҳозирги кунгача камчиликни ташкил этади. Бунинг асосий сабаби – социологлар, психологлар, медиклар ва демографлар тадқиқотлари амалий характерга эғалигидадир. 1990-йилларнинг ўрталаридан “хотин-қизлар тарихи” бўйича курслар Россиянинг баъзи университетларида ўқитила бошлади. Охириги 25 йилда жаҳонда “хотин-қизлар тарихи”ни ўрганиш ниҳоятда ривожланди, ўнлаб журналлар ушбу мавзуда махсус рукнларга эга, ҳар йили турли давр ва минтақалар бўйича кўплаб тадқиқотлар нашр қилинади. МДХ давлатларида бундай тадқиқотларнинг камлигига яна бир сабаб адабиётларнинг асосий қисми хорижий тилларда эканлиги ҳамда хорижий журналлардан фойдаланиш имконияти камлигидадир. Шундай қилиб, фанлараро ёндашувнинг бир йўналиши бўлган гендер тарихи “хотин-қизлар тарихи”дан фарқли равишда ўз предмети сифатида жинслар ижтимоий диалогини танлади. Гендер тадқиқотлари билан шуғулланувчи машҳур олим Н.Л.Пушкарёва гендер тадқиқотлари хотин-қизлар ва эркакларни “фақат иерархия, стратификация рақурсида эмас, балки

уларнинг ўзаро таъсири ва бир-бирини тўлдиришининг турли кўринишлари тарихий эволюциясини” ўрганишга қаратилган. Ҳозирги замон машхур файласуфлари Ж.Лакан, Ж.Деррида ҳамда постмодернизм феминизми тарафдорлари Ю.Кристева ва Л.Иригарэйларнинг гендер тарихи билан қизиқишлари бежиз эмас”[3]. Ижтимоий тарих ва маданият тарихи билан шуғулланувчи тадқиқотчилар гендер тарихининг фаол тарафдорлари бўлди.

НАТИЖАЛАР. Охирги йилларда олиб борилаётган изланишларда тадқиқот предметига жинс омилининг таъсир қилишини ҳисобга олишга (иш ҳақи, меҳнат шароити, иш билан таъминланганлик даражаси, турли протестларга мойиллик ва б.) алоҳида эътибор берилмоқда. Бундан ташқари, тарихий демография туғилиш, ўлим, контрацепцияга ва болаларга муносабатдаги гендер фарқлар, миграциянинг гендер жиҳатлари (меҳнат, диний, никоҳ) каби масалаларни ўрганмоқда. Сиёсий тарихни ўрганишда ҳам гендер ёндашувидан фойдаланиш мумкин, айниқса, сиёсий, фуқаролик, сайлов ҳуқуқлари учун кураш тарихи, ҳукумат органларидаги иштироки масаласи каби жиҳатларга эътиборни қаратиш лозим. Бундан ташқари, менталитет тарихини ўрганишда ҳам гендер тадқиқотлари муҳим ўрин эгаллайди. Кундалик ҳаёт тарихида, болалик, ёшлик, қарилик, бевалик тарихини ўрганишда масаланинг гендер жиҳатларини очиб бериш чуқур илмий хулосалар қилишга ёрдам беради. Шундай қилиб, гендер тарихи тарихий тадқиқотларда фанлараро ёндашувнинг намоён бўлиши ҳисобланиб, янги ижтимоий тарихнинг яхлитлигини тиклашга қаратилгандир. Гендер тарихнинг предмети ижтимоий муносабатларнинг муҳим жиҳатларидан бири бўлган эркаклар ва аёллар ўртасидаги муносабатлар ҳамда уларнинг макротарихий контекстда намоён бўлиши ҳисобланади. Гендер тарихи жинсларнинг ижтимоий-маданий фарқлари ва жинслар иерархияси тўғрисидаги тасаввурлардан келиб чиққан ҳолда уларнинг функциясини тарихий ретроспекцияда кўрсатади. Гендер муносабатлари динамикаси ижтимоий-тарихий ривожланишнинг умумий концепциясига қўшилиб кетади.

Ўзбекистонда ҳам 1990-йиллар ўрталаридан гуманитар фан соҳаси вакиллари гендер тарихи билан шуғуллана бошладилар.

2003 йилда “Гендер тадқиқоти асослари курси хрестоматияси” чоп этилди[6]. Китобда гендер назарияси ва феминизмнинг асосий тушунчалари ҳамда атамалари, гендер тадқиқотларининг назарий-услубий асослари бўйича Ғарбда машхур бўлган асарлардан парчалар ўзбек тилига таржима қилиб берилган. Масалан, француз ёзувчиси, феминистик ҳаракат ғоявий раҳнамоларидан бири Симона Бовуарнинг (1908-1986 й.) “Иккинчи жинс” (1949 й.), Кейт Миллетнинг “Жинсий сиёсат назарияси”, Р.Хофнинг “Гендер тадқиқотларининг вужудга келиши ва ривожланиши” каби тадқиқотларидан парчалар ўрин олган[5]. 2007 йилда “Гендер муносабатлари назарияси ва амалиётига кириш” тўплами нашр этилди, унда турли илмий йўналишлар: иқтисод, таълим, ҳуқуқ, тарих, сиёсат ва маданият соҳасидаги гендер тадқиқотлар назарияси ва методологияси бўйича мақолалар жамланган. Илмий мақолалар тўплами икки бўлимдан иборат. Биринчи бўлимда гендер назариясининг асосий қоидалари: инсон барқарор ривожланиши концепциясининг юзага келиши ва моҳияти, гендер стереотиплар, тарихий ретроспекцияда гендер тенглиги масалалари таҳлил этилган. Иккинчи бўлим ривожланиш назарияси ва амалиётидаги гендерга бағишланган бўлиб, иқтисод, ҳуқуқ ва бошқарув соҳаси, ижтимоий секторда гендер жиҳатларни очиб беради. Ҳозирги кунда Ўзбекистон ижтимоий фан соҳаларида гендер бўйича тадқиқотларни кенгайтириш лозим. Охирги ўн йилликда хотин-қизлар масаласига Ватан тарихшунослигида[4] ва хорижий тадқиқотларда алоҳида аҳамият берилмоқда. Улар орасида Ўзбекистонда хотин-қизлар эмансипациясига бағишланган америкалик тадқиқотчи Марианна Кампнинг илмий изланишлари муҳим ўрин тутди. Унинг тадқиқотларида давлатнинг ва партиянинг сиёсатига эмас, балки хотин-қизларнинг ҳаётий тажрибаларига асосий урғу қаратилган. Марианна Камп ўзбек хотин-қизларининг субъектив тажрибасини ўрганиб, XX аср бошларида “Ҳужум” кампанияси эълон қилингунга қадар “янги хотин-қизлар”нинг паранжи кийишдан бош тортиши жамиятда қаршиликка учрамади, деган хулосага келади. 1927 йилда бошланган кенг миқёсдаги кампания “янги хотин-қизлар”га нисбатан оммавий равишда куч ишлатишни вужудга келтирди, чунки маҳаллий

аҳоли мазкур кампанияни анъанавий турмуш тарзига қарши чиқиш деб қабул қилди. Тадқиқотчи жамиятнинг анъанавий қисми ва паранжини ташлаган аёллар ўртасидаги қарама-қаршиликни, бир томондан, совет ҳокимияти ва маҳаллий аҳоли ўртасидаги, иккинчи томондан, жамият ичидаги маданий зиддият деб қарайди. Марианна Камп ҳужум кампаниясида иштирок этган аёллар билан суҳбатлашиб, оғзаки тарих асосида тадқиқот олиб борди. Кейинчалик журналист ва тадқиқотчи Маръуфа Тўхтажоева Ўзбекистондаги турли касб ва турли ёшдаги хотин-қизларнинг оғзаки ҳикоялари, хатлари ва кундаликлари асосида XX аср тарихий воқеаларига ойдинлик киритди. Машхур тадқиқотчилардан бири Дениз Кандиотти таъкидлашча, мазкур муаллифнинг китоблари шакл жиҳатидан илмий бўлмаса-да, унда тарихий ҳикоя, инсонлар тақдири, социологик таҳлил ва интервью, шеър ва қўшиқларнинг қўшилиши муаллиф билан жонли мулоқот қилаётгандек тасаввур уйғотади[2].

2001 йилда АҚШнинг Индиана университетида “Оммавий дискурс ва шахсий ҳаёт: Ўзбек аёли ва совет бошқаруви, 1917-1991 й.” мавзусида Элизабет Константиннинг фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзган диссертация 1917-1991 йилларда ўзбек аёллари ўртасида гендер масаласи ҳамда уларнинг ҳар кунги ҳаёти ҳамда ушбу масалалардаги ўзгаришлар тўғрисида сўз юритади. Жумладан, дастлаб муаллиф худуддаги анъанавий гендер масаласини таърифлаб, сўнг ундаги ўзгаришлар кетма-кетлигини даврий жиҳатдан таққослаб берди. Шунингдек, бу ишда гендер масаласи никоҳ тўйи, бешик тўйи, Биби Сешанба, гап, зиёрат каби маҳаллий маросимларда қандай ўрин тутгани тадқиқ қилинади[3].

Гендер тадқиқотлари бўйича машхур мутахассислардан Д.Кандиоти ва Н.Азимованинг мақоласида Ўзбекистон хотин-қизларининг диний маросимлардаги иштироки ҳамда совет даври ва мустақиллик йилларида бу борадаги ўзгаришлар ҳақида фикр юритилади. Жумладан, совет ҳокимияти йилларида диний маросимларнинг “сиёсийлаштирилиши”га қарамадан уларда иштирок этганлари ва бунинг сабаблари очиб берилади. Муаллифлар

мустақиллик йилларида маросимлар ҳақиқий ўзбек идентиклигини тасдиқловчи таъсир бўлиш билан бирга уларда кишиларнинг мавқеи ва моддий аҳволидаги нотенглик намоён бўла бошлангани таъкидлайди. Мақолада 1997-2001 йилларда Андижон, Қашқадарё ва Хоразм вилоятларида аҳоли орасида дала тадқиқотлари натижасида олинган маълумотлар илмий истеъмолга киритилган[4].

ХУЛОСА. Хулоса сифатида айтиш мумкинки, бугунги кунда гендер тарихига оид тадқиқотларда турли табақага мансуб аёлларнинг ижтимоий ҳимоя тизимини шаръий ва маҳаллий қонунлар асосида таҳлил қилиш, қозилик ҳужжатларида акс этган иқтисодий масалалар (олди-сотди, мерос, васият)ни аёллар ҳаётига таъсирини аниқлаш, XVI-XX аср бошлари никоҳ амалиётида акс этган никоҳ шартномаси масалаларини ўрганиш, аёллар масаласи билан боғлиқ юридик ҳужжатларни дипломатика (ҳужжатлар мазмуни, шакли, тузилиши ва бошқа хусусиятлари) тарихи доирасида тадқиқ этиш, уларнинг динамика ва трансформация жараёнларини кўрсатиб бериш, гендер масалаларини ўрганишга алоҳида аҳамият берилмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Azimova N. Women's Survival Strategies: Their Role in Keeping Traditions Alive. Gender and Identity Construction.-Brill, Leiden, 2000.P.299-304.
2. Deniz Kandiyoti and Nadira Azimova. The communal and the sacred: women's worlds of ritual in Uzbekistan // The Journal of the Royal Anthropological Institute Vol. 10, No 2. – London, 2004. – P. 327-349.
3. Elizabeth A. Constantine. Public discourse and private lives: Uzbek women under Soviet Rule, 1917-1991. PhD diss. – Indiana University, 2001. – 295 p.
4. Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии. История изучения и современные проблемы. – Ташкент: Фан, 1991. – 132 с.
5. Гендер муносабатлар назарияси ва амалиётига кириш. – Тошкент, 2007. – 424 б.
6. Гендер тадқиқоти асослари курси хрестоматияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – 411 б.